

Az egyenlőtlenség dinamikája

Az egyenlőtlenség modern fogalom. Vagyoni, hatalmi és társadalmi állásbéli különbségek természetesen mindig is voltak gazdagok és szegények, férfiak és nők, fiatalok és öregek között. Az üdvözülést ígérő nagy vallások – a buddhizmus, a kereszténység, az iszlám – megelőlegezték az emberi lelkek egyenlőségének elképzelését. Ebből később az egyenlőségelvűség evilági felfogása is kialakult: hogy az egyenlőség már e földi világban is cél lehet, nem csak a túlvilág sajátja. Elég, ha csak az amerikai bennszülöttek, az „indiánok” ünnepelt védelmezőjére, Bartolomé de las Casas spanyol misszionáriusra és püspökre, vagy a rabszolga-kereskedelem megszüntetéséért küzdő angolszász abolicionistákra gondolunk. Az evilági egyenlőség gondolata népfelkelések egész sorát inspirálta az 1520-as évek német parasztháborújától a nagy Tajping-felkelésig és a Tonghak-lázadásig a tizenkilencedik századi Kínában és Koreában. A bibliai viszonyok egyenlőségét firtató talányos kérdés – „Amikor Ádám szántott-vetett és Éva font-szőtt, ki volt akkoriban az úr?” – számos európai nyelven népszerű volt.* Az egyenlőség modern, szekuláris képzete azonban csak az európai burzsoáziának az uralkodó arisztokrácia ellen vívott küzdelmében jött létre, a burzsoázia kovácsolta veszélyes fegyverré. Tette ezt egy olyan harcban, amelyben a keresztény egyházak és a főpapság az arisztokráciát támogatták, aminek árát később Európa nagy részének egyedülálló szekularizációjával fizették meg.

A burzsoázia küzdelme az egzisztenciális egyenlőség jogi formájának kivívására irányult, elvitatva az arisztokrácia előjogait és igényét – különösen Franciaországban – arra, hogy elismerjék felsőbbren-

---

* A szólás John Ball (~1338–1381) lollard eretnek vándorprédikátortól származik a Wat Tyler vezette, 1381-es angol parasztfelkelés idejéből: „Míg Éva szőtt és Ádám kévét hordott, ki látott akkor lovagot és lordot?” (Eredetileg: „Whan Adam dalf, and Eve span, wo was thanne a gentilman?”) (A szerk.)

dúságukat a nem-nemesekkel, az egyszerű közemberekkel szemben. Csakhogy a vagyonos és képzett úriemberek újonnan kivívott polgári egyenlősége, amelyet a tizennyolcadik század végének, a tizenkilencedik század elejének „atlanti” forradalmi hulláma szélesített ki (az amerikai függetlenségi háború, a francia forradalom, Haiti, Írország, Latin-Amerika forradalmi és így tovább), már akkor sem hozta el a történelem végét. A polgári egyenlőség eszményét azonban csakhamar újabb kihívás elé állította egy, a megsemmisítését is kilátásba helyező megrázkódtatás: a társadalom polarizációjával (szétnyílásával, szétszakadásával) járó *ipari kapitalizmus*. A társadalmi egyenlőtlenség betört a politika küzdőterére, egyszersmind pedig az intellektuális küzdelmek és küldetések világába is. Ha az egyenlőséget a modern baloldal meghatározó értékének tekintjük, ahogyan azt Norberto Bobbio javasolja, ideértve a munkásosztályt, a progresszív nacionalista és a feminista mozgalmakat is, akkor azt látjuk, hogy az egyenlőség rendszerint olyan eszmék „mögé” vagy „alá” szorult, mint az egyenjogúsítás, a felszabadítás vagy a szocializmus, míg máskor „melléjük” sorolták konkrét követelések formájában: munkát, méltányos béreket, társadalombiztosítást, szexuális szabadságot, nemzeti függetlenséget és így tovább. Napjainkban, miután számos ilyen eszmény elveszítette magától értetődő jellegét, miután az egyenlőtlenségek régi intézményes bástyái leomlottak, a helyükre viszont új, még erőteljesebb várak épültek, az egyenlőtlenség kritikája, valamint az egyenlőség problémája (amin itt folyamatot és távlatot, nem pedig állapotot értünk) újra központi témává vált. Emlékezetes módon, Amartya Sen (1992) tett fel egy igen fontos kérdést: „Minek az egyenlőtlensége?”, majd adta is meg a maga válaszát rá: „Az emberi élet lehetőségeié.” Az egyenlőség-elvűség számára ezzel olyan fenntartható elméleti alapot teremtett, amit egyaránt használhatnak a Rawls utópikus nacionalizmusában elvesző társadalomfilozófusok – mármint az igazságosságelméletének (*Theory of Justice*) radikális utópiájában és a szintén őáltala a népek törvényéről (*Law of Peoples*) írottak filozófiai nacionalizmusában elveszők –, de nagy hasznát vehetik e koncepciónak napjaink gazdaságkutatói is, akik szemlátomást nem pusztán Marx, de Ricardo elől is inkább boldog tudatlanságba látszódnak burkolózni.

Az egyenlőtlenség is *történeti konstrukció* tehát. A jelenlegi világrendben az emberiség többsége meg van fosztva képességei kibontásának lehetőségétől. Évente hatmillió gyermek hal meg ötödik születésnapja előtt. A világ legszegényebb húsz százalékába születettek túlélési esélyei a leggazdagabb húsz százalékáénak csak

a felét teszik ki. Indiában a népesség csaknem fele szenved fizikai és mentális fejlődési rendellenességektől gyermekkorában, ami olyan hátrányokat okoz, amiből sokan sosem fognak teljesen kigyógyulni. De Nagy-Britanniáról is elmondható, hogy a 22 hónapos kisgyermekeken már látható nyoma van osztály-hovatartozásuknak. Ebben az értelemben, az egyenlőtlenség alighanem a legnagyobb „emberiség ellenes bűntett”. Sen koncepcióját emberi fejlődési indexként (*Human Development Index*, HDI) az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) statisztikailag is meghatározta: a HDI a várható élettartam, a képzettség és a jövedelem dimenzióira összpontosít. Az elmúlt években mérni is kezdték a fejlettség egyenlőtlenségét országok és régiók összehasonlításával. Eszerint, a Szaharától délre fekvő Afrika mutatói messze a legrosszabbak, s rögtön utána Dél-Ázsia következik. A jövedelmi egyenlőtlenség Latin-Amerikában a legnagyobb, a képzettségi egyenlőtlenség Dél-Ázsiában, a várható élettartam a Szaharától délre fekvő Afrikában (UNDP 2015: 216–219, 3. táblázat).

Az egyenlőtlenségkutatás úttörője

Az elmúlt húsz évben a gazdaságkutatók visszatértek az egyenlőtlenség vizsgálatának területére (ami ha nem is vált a legfontosabbá, ma már biztosan nem hagyhatja senki sem figyelmen kívül). A 2008-as pénzügyi válság még a davosi *Világgazdasági Fórum* tárgyalóasztalára is letette az egyenlőtlenségek ügyét. Egy ilyen, az Egyesült Államok által uralt szakmában az egyenlőség ügyét érdekes módon főként európai kutatók firtatják – európaiak, még ha sokuk észak-amerikai intézményekben dolgozik is.¹ Az egyenlőtlenségkutatás rangidős képviselője sok-sok éven keresztül a Nuffieldben dolgozó, kiváló brit elemző, Anthony Atkinson volt.*

Franciaországból említhető a neves fejlődésközgazdász, François Bourguignon, a Világbank korábbi vezető gazdaságkutatója, a gazdaságtörténész Christian Morrisson, Thomas Piketty és gyakori munkatársa, Emmanuel Saez, aki most a Berkley Egyetemen dolgozik.

* Szomorú aktualitást kölcsönöz e mondatnak, hogy Anthony Atkinson 2017. január 1-jén, jelen tanulmány eredeti, angol nyelvű megjelenésének napjaiban hunyt el. A remek brit kutató több mint négy évtizeden keresztül volt a brit szegénység- és egyenlőtlenségkutatás legismertebb képviselője. (A ford.)

Olaszországból a globális egyenlőségkutatás területén dolgozók közül kiemelendő a korábban az UNICEF-nél dolgozó Giovanni Andrea Cornia és Andrea Brandolini. És még egy ilyen rövid körképben is meg kell említenünk a remek holland gazdaságtörténész, Jan Luiten van Zanden nevét.

A globális perspektívájú érdeklődők számára az itt felsorolt egyenlőtlenségkutatók közül a legérdekesebb és legfontosabb alighanem mégiscsak a szerb Branko Milanović. Milanović 1953-ban született Jugoszláviában, közgazdásznak tanult a Belgrádi Egyetemen, legelső kutatása a *munkás-önigazgatást* vizsgálta. 1987-ben befejezett doktori disszertációjában a Jugoszlávián belüli gazdasági egyenlőtlenségeket elemezte, amelynek során elsőként használt háztartás-felvételen alapuló mikroszintű adatokat. A kilencvenes évek elején az Egyesült Államokba költözött, csatlakozott a Világbank kutatási főosztályához, és 1996 és 2007 között a Johns Hopkins Egyetemen is tanított. Első nagyobb munkájában (Milanović 1998) kimutatta, hogyan nőtt az egyenlőtlenség a kapitalizmus kelet-európai visszaállításának eredményeként (vagy udvariasabb, liberális nyelven fogalmazva mindezt: „a tervgazdaságból a piacgazdaság felé mutató átmenet idején”). Jelenleg, New York egyik egyetemén (*City University of New York, CUNY*) dolgozva, a globális gazdasági egyenlőtlenséget átfogóan elemző empirikusként szerzett nevet magának. Kutatási programja jóval átfogóbb, mint például Thomas Pikettyé, aki – szemben Milanović-csal – azt vizsgálta, hogy néhány kiválasztott (gazdag) ország népességének leggazdagabb 1-10%-a mennyit tudhat a magáénak a nemzeti jövedelemből.

2005-ben megjelent *Worlds Apart* című művében Milanović a globális egyenlőtlenség három mérési módját különítette el. Az *első* a világ országait az egy főre eső GDP-jük alapján hasonlította össze. Az egyenlőtlenségnek ez az ENSZ-re jellemző mérése alapvetően viszonylag stabil és változatlan egyenlőtlenséget mutat 1950-től 1980-ig (ha eltekintünk azoktól az 1960-as évek körüli apró kiugrásoktól, amiket az okozott, hogy számos afrikai ország függetlenné vált és így először került be a statisztikai adatgyűjtés körébe). 1980-tól aztán az egyenlőtlenség e mérés szerint meredeken emelkedni kezd egészen 1995-ig, ahol aztán viszonylag magas szinten stabilizálódik, mintha csak egy fennsíkra ért volna (Milanović 2005, 39). Az egyenlőtlenség *második* megközelítésmódja az országokat népességszámuk szerint súlyozta, így adva meg valóságos jelentőségüket Kínának és Indiának. E mérési mód szerint, a globális egyenlőtlenség 1952-től kezdve,

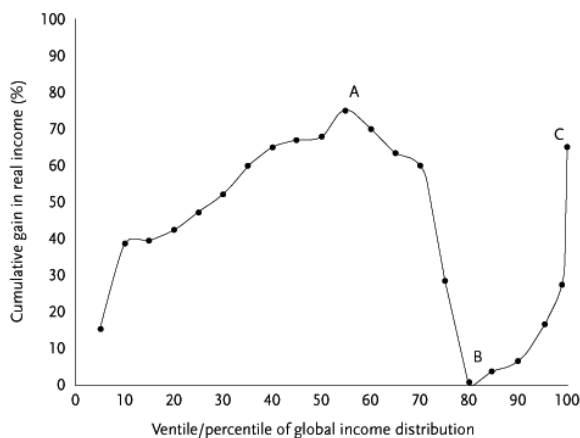
amikortól az adatsor indul, csökken. Kína belső egyenlőtlenségének növekedési üteme, eszerint, 1913 és 1950 között negatív volt (azaz csökkent), miközben Indiáé éppen csak stagnált. 1950 és 1973 között azonban 4,9%-kal, illetve 3,5%-kal növekedett az így mért egyenlőtlenségük (Milanović 2005, 86, a kínai és az indiai növekedés üteméhez lásd Maddison 2007, 380). Mégis, Milanović legeredetibb hozzájárulása az egyenlőtlenség-kutatáshoz az volt, hogy a Világbank archívumában egyre csak gyűlő nemzeti háztartás-felvételek elsődleges adatait is elemezni kezdte, s ezzel létrehozta a globális egyenlőtlenség *harmadik* megközelítésmódját, amely lehetőség szerint, a világ valamennyi háztartásának adatait magába foglalta. Ez a megközelítés attól különleges, hogy – a többitől eltérően – nem feltételezi, hogy minden egyesült államokbeli vagy kínai az átlagnak megfelelő nemzeti jövedelmet kapja. Ehelyett az ilyen módon felvett adatokból az látszik, hogy a leggazdagabb kínai háztartások a világ legesleggazdagabbjai közé, a globális 1%-ba tartoznak, miközben a munkásosztálybeli amerikaiak jövedelme ehhez képest csak a világ felső 20%-ába kerüléshez elegendő. E megközelítés lehetővé teszi, hogy országokon *belüli* és országok *közötti* egyenlőtlenségeket egyazon értelmezési keretben lehessen mérni és összehasonlítani.²

A jövő forгатókönyvei

Legújabb könyvében, a *Global Inequality* címűben (2016), Milanović a globális egyenlőtlenségek mintázatairól és formálódásáról ír, miközben ennek jövőbe mutató trendjeire és politikai következményeire is kitér. (A könyvben elemzett adatok technikai információihoz lásd Lakner–Milanović 2016.) A nemzetközi háztartás-felvétel adatainak elemzésére támaszkodva, Milanović rendkívül figyelemre méltó illusztrációval szolgál a jövedelmek világszintű eloszlásának alakulásáról. Az áttekintett időtáv 1988-tól 2011-ig tart, vagyis a globalizáció legintenzívebb időszakáról, a szovjet blokk bukásáról, Kína felemelkedéséről és a 2008-as pénzügyi válságról egyaránt tudósít. Az alább látható *1. ábra* az egy főre eső jövedelem viszonylagos megemelkedését mutatja a világ teljes népességére vonatkozóan, a legszegényebektől a leggazdagabb 1%-ig. Az ábrán két igazán nagy nyertes látható. Az egyik a globális jövedelem-eloszlás 50 és 60%-a között látható „A”-val jelzett csoport: ez Kína, India, Thaiföld, Vietnam és Indonézia „felemelkedő középsztálya”. Jövedelmük 1988

óta 70%-kal vagy még többel nőtt. Milanović hozzá is teszi, hogy a dél- és kelet-ázsiai felemelkedő középosztály „a nyugati középosztályokhoz képest még mindig viszonylag szegény, ebből következően tehát nem tulajdoníthatjuk nekik ugyanazt a középosztályi helyzetet (jövedelemben, képzettségben), amit rendszerint a gazdag országok középosztályai sajátjának látunk” (Milanović 2016, 19). A másik nagy nyertes az ábrán „C”-vel jelzett csoport: a leggazdagabb 1%, aminek jövedelme hozzávetőlegesen 67%-kal nőtt. E leggazdagabb 1% fele amerikai, a maradék nagyobbik része nyugat-európai, japán vagy ausztrál, illetve óceániai. A legnagyobb vesztes az ábrán „B”-vel jelzett csoport, amelyik a jövedelem-eloszlás szerint sorba rendezett globális népesség 80%-a körül található. E csoport, mint látható, gazdagabb, mint a felemelkedő ázsiai középosztály: ők az amerikai, európai és a japán munkásosztály, illetve alsó-középosztály.

FIGURE I: *Relative gain in real per capita income by global income level, 1988–2008 (2005 international dollars)*

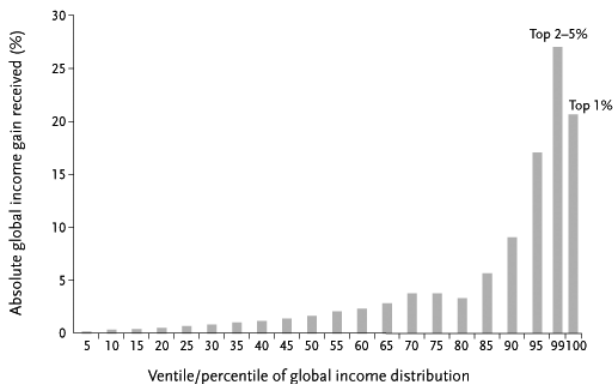

Source: Milanovic, *Global Inequality*, p. 11.

I. ábra: Az egy főre eső jövedelem viszonylagos emelkedése a globális jövedelem-eloszlás függvényében 1988 és 2008 között – 2005-ös nemzetközi dollár-árfolyamon számítva (Milanović 2016, 11)

Ez, vagyis az egy főre eső jövedelem *viszonylagos* emelkedése tehát a gazdasági alapja egymástól nagyon különbözőnek tűnő fejleményeknek: az emelkedő ázsiai középosztály növekvő vásárlóerejének, a fokozódó amerikai és európai népi elégedetlenségnek, egyszersmind a legesleggazdagabbak gögös pénzuralmának is. Részletezendő e képet, Milanović bemutatja az egy főre eső jövedelem *abszolút* emelkedését is ugyanerre az időszakra vonatkozóan. Ha a teljes globális jövedelem-növekedést vesszük 100%-nak, akkor az adatokból az rajzolódik ki, hogy ennek 60%-a a világ leggazdagabb 5%-ához vándorolt. A 2. ábrán az is jól látszik, hogy a legfejlettebb kapitalista országok munkásosztálybeli háztartásainak sora meglehetősen kedvezőtlenül alakult.

FIGURE 2: *Percentage of absolute gain in real per capita income received, by global income level, 1988–2008 (2005 international dollars)*

Source: Milanovic, *Global Inequality*, p. 25.

2. ábra: Az egy főre eső jövedelem abszolút emelkedésének aránya a globális jövedelem-eloszlás függvényében 1988 és 2008 között – 2005-ös nemzetközi dollár-árfolyamon számítva (Milanović 2016, 25)

Milanović ezután nekilát, hogy az egyenlőtlenség dinamikáját részleteiben is megmagyarázza. Először az „osztályalapú” jövedelem-eloszlás egyes országokon belüli trendjeit vizsgálja meg, majd az egyes „helyeket”, „térsegeket” veszi alapul, hogy azok változásait elemezze – az egyes országok gazdasági fejlődését vagy visszaesését a nemzetközi renden belül. Ezt követően e részleteket összekapcsolja,

hogyan felvázolhassa a gazdasági egyenlőtlenség elmúlt két évszázados globális történetét, a 2008-as pénzügyi válság hatásain át egészen máig. A tizenkilencedik század elejéig, érvel Milanović, az agrárgazdaságok népességének egyenlőtlensége túlnyomórészt osztályalapú volt: a gazdagok és szegények közötti *különbség* – a gazdálkodók és a földbirtokosok megélhetése, életszínvonala közötti *eltérés* – alig valamivel volt nagyobb 20%-nál, ha összehasonlítjuk az egyes országokat. A jövedelmi szintek gyakorlatilag változatlanok voltak, stagnáltak; ha pedig mégis változtak valamelyest, azt túlnyomórészt „veszedelmes” külső tényezők okozták: pestisjárványok, éhínségek, háborúk (Milanović 2016, 59–65). A tizenkilencedik században a tőkés iparosítás eljövételével a felgyorsuló európai és észak-amerikai növekedés a nemzetközi egyenlőtlenséget is az egekbe emelte: az atlanti világ növekvő átlagjövedelme messze a világ többi része fölé emelkedett. Az ipari kapitalizmus első hullámának országaiban a belső egyenlőtlenség kezdetben szintén nőtt. Ennek fő oka az volt, hogy míg a tőke nagy jövedelmet (profitot) biztosított, a munkából származó jövedelmek (bérek) alacsonyak maradtak, szerkezetük pedig meglehetősen egyenlőtlen volt. A huszadik század közepén az országokon *belüli*, osztályalapú egyenlőtlenségek mégis történeti mélypontra süllyedtek.

Milanović szerint, ez csak részben köszönhető azoknak a „káros” tényezőknek, amelyeket Thomas Piketty (2014) – és *The Great Leveler* című könyvében, némiképp eltúlozva, Walter Scheidel (2017) is – hangsúlyoz: a két világháború pusztításának.³ Az osztályalapú egyenlőtlenség globális csökkenésében sokkal fontosabb szerepet játszott egy „jótékony” tényező: a politikailag megszervezett munka, amely komoly kihívás elé állította a tőkét.* „A jövedelmi egyenlőtlenség mértéke, a fogalom meghatározásából következőn, az olykor erőszakos formában megjelenő társadalmi és politikai küzdelmek eredménye” – írja Milanović.

E küzdelmek azonban „szélesebb gazdasági összefüggésben” zajlanak, amelynek feltételeit olyan tényezők határozzák meg, mint a globális kereskedelem, a munkaerő-kínálat, a tőkefelesleg és a kizsákmányolható erőforrások. A huszadik század közepén az erős

* Milanović, s az ő nyomában Therborn is megkülönböztet az egyenlőtlenségeket csökkentő „káros” (*malign*), valamint „jótékony tényezőket” (*benign factors*). (A ford.)

szakszervezetek, a munkáspártok, a Szovjetunió katonai ereje és az általa megjelenített rendszeralternatíva mindenütt segítette a tőke megrendszabályozásában. Az Egyesült Államok radikális földreformra ösztönözte a hidegháború olyan frontállamait, mint Japán, Dél-Korea és Tajvan (Milanović 2016, 86, 99). Ugyanekkor a gazdag és a szegény országok közötti gazdasági szakadék a világtörténelemben példa nélküli módon kiszélesedett. A fejlett kapitalista országok legtöbb munkásának jövedelme magasabb volt, mint Ázsia és Afrika közép- és felsőközép-osztályaié. Az országok közötti egyenlőtlenség 1970-ben érte el csúcspontját: az Egyesült Államok egy főre eső GDP-je ekkorra a kínai hússzorosára emelkedett (Milanović 2016, 130–133).

Az 1980-as és '90-es évek hatása szintén kétélű volt. Miközben az észak-atlanti térség gazdaságai lassultak, a kínai növekedés üteme olyan szintre gyorsult fel, amelyet a nyugat még sosem látott, és amelyet csak Japán, Dél-Korea és Tajvan tudott produkálni a korábbi évtizedekben – ez vezetett a nemzeti jövedelem-eloszlások közeledéséhez, Kelet-Ázsia felzárkózásához. Ma az Egyesült Államok egy főre eső GDP-je a kínaiénak már csak a négyszerese. Mindezzel párhuzamosan az országokon *belüli* egyenlőtlenségek újra nőni kezdtek, különösen nyugaton. Miközben a szolgáltatások kiszorították a feldolgozóipart és a mediánbérek stagnáltak, a jövedelem-egyenlőtlenség szélesedett (a szórás nőtt), és a spekulatív tőke is egyre nagyobb hozammal kecsegtetett. De nemcsak a nyugati országokon *belüli* jövedelem-egyenlőtlenségek nőttek meg: ugyanez mondható el Kínáról és az időközben felbomló államszocializmusról is. A legfrissebb hozzáférhető (2011-es) adatsorokat elemezve Milanović könyve bemutatja, hogy a trend tovább folytatódott, majd a pénzügyi válság idején és az észak-atlanti világban fel is gyorsult, megerősítve Délkelet-Ázsia gazdaságainak léptékváltását (Milanović 2016, 30).

A jövő tendenciái

A jövedelemegyenlőtlenség jövőjét Milanović két fő tendenciában látja. Az egyik a „térségek” globális konvergenciája: még ha Kína növekedési üteme 5%-ra le is csökken, egy főre eső GDP-je a 2040-es évekre várhatóan el fogja érni az Európai Unió átlagát. Hozzáteszi azonban, hogy e konvergencia jórészt Ázsia megerősödésén alapul, más térségek növekedése sokkal egyenlőtlenebb. Afrika alacsony szintről indult: egy főre eső GDP-je 2013-ban csak 1,9-szerese

volt 1970-es értékének. Latin-Amerika, noha valamivel jobb helyzetből indult, nem növekedett olyan ütemben, hogy konvergálni kezdjen Európával és Észak-Amerikával, miközben Ázsia egy főre eső GDP-je ötszörösére emelkedett ugyanannyi idő alatt (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat: A világ régióinak növekedése 1970 és 2013 között – 2005-ös nemzetközi dollár árfolyamon számítva (Milanović 2016, 172)

TABLE I: *Growth record of various regions of the world between 1970 and 2013 (2005 international dollars)*

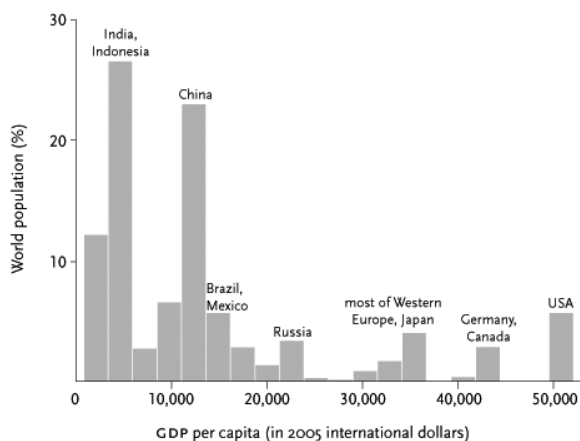
Region	Average 1970 GDP per capita (population weighted)	Ratio of 2013 to 1970 GDP per capita (across countries)
Africa	2,900	1.9
Asia	2,200	4.9
Latin America	7,000	2.0
Postcommunist transition countries	8,300	2.4
Western Europe, North America, Oceania	19,700	2.3
World	6,400	2.6

Source: Milanovic, *Global Inequality*, p. 172.

Az országos átlagjövedelmek közti különbségek még akkor is hatalmasak, ha az országokat népességük nagysága szerint súlyozzuk (3. ábra). Azon országok, amelyekben a népesség gyorsan növekedett, e mutató szerint még hátrébb sorolódnak. E tendenciák szerint, a globális egyenlőség látótávolságban sincs. Az egyének *származási országa* erősebben befolyásolja életesélyeiket, mint *származási osztályuk*. Milanović ezt „állampolgársági jutaléknak” nevezi: ha valaki az Egyesült Államokban születik meg, olyan gazdaságban nőhet fel, amely nemzeti jövedelmének átlaga a Kongói Demokratikus Köztársaságé-
nek 93-szorosa (Milanović 2016, 133). Mint Milanović mondja, ilyen helyzetben a nemzetközi vándorlás racionális stratégia a munkavállalók részéről: a munkások pusztán az által meg tudják duplázni vagy triplázni bérüket, hogy átköltöznek egy gazdagabb országba.

A jövő másik fő tendenciája, Milanović szerint, az országokon belüli „osztályalapú” egyenlőtlenségek ciklikussága: a huszadik század második felének gazdasági fejlődése lejtmenetbe állította a Kuznets-görbét. De vizsgáljuk meg ezt valamivel részletesebben. A „feltevés” szerint, ahogyan elméletét Simon Kuznets (1955) illetudóan nevezte, a kapitalista fejlődés első időszakában a gazdasági egyenlőtlenség növekszik, majd csökkenni kezd.⁴ Kuznets feltevése a Nyugat tapasztalatát általánosította globális elméletté: a tizenkilencedik század közepétől a huszadik század közepéig tartó időszak nyugati tapasztalatait alapul véve. Amint arra Piketty, Saez és számos más kutató is felhívta azonban a figyelmet, az egyenlőtlenség az 1970-es évektől kezdődően Nyugaton is folyamatosan nőtt, visszaemelkedve a tizenkilencedik század végének, huszadik század elejének szintjére. Milanović becslésére legyen mondván, ő is jelzi, hogy e folyamatokat látva akkor fogalmazunk helyesen, ha az egyenlőtlenség növekedésének és csökkenésének *ciklikus mintázatáról* beszélünk – azaz Milanović kiegészíti Kuznets feltevését,

FIGURE 3: *Distribution of world population by real GDP per capita of the country in which they live, 2013*

Source: Milanovic, *Global Inequality*, p. 34.

3. ábra: Népeségeloszlás azon országok egy főre eső GDP-je szerint, amelyben a megfigyelték élnek (2013) – 2005-ös nemzetközi dollár-árfolyamon számítva (Milanović 2016, 34)

amit az még gazdasági és politikai tényezőkre alapozott. Milanović szerint, a nyugati jövedelemegyenlőtlenség jelenlegi növekedése egy második Kuznets-görbe felívelő fázisának felel meg, amelyet már jórészt a technológia és a munkakínálat sokkja hajt. E kettős tényező hatása együtt érezteti hatását Kína nyitásával, az államszocializmus bukásával és azzal, hogy véget ért a tőke szervezett munka általi megzabolásának egykor oly sikeres korszaka. Ami Kínát illeti: az egyenlőtlenség Kínán belül még mindig növekszik: ez az első Kuznets-görbe első fázisa, amelyben az iparosítás együtt járt a szocializmus kapitalizmussá alakulásával. Milanović Kínára vonatkozó reményei szerint, a munkaerő-piaci feszültségek növekedésével együtt járó béremelési követelések „jótékony” hatásai ellensúlyozni fogják a tőkekoncentráció és a merev politikai rendszer „veszedelmes” hatásait, és a végeredmény „jótékony” lesz, azaz Kína a Kuznets-görbe második fázisába lép és az egyenlőtlenség csökkenni kezd. Az Egyesült Államokban, ezzel ellentétben, nincs kilátásban hasonló egyenlősödési tendencia (Milanović 2016, 113). Milanović szerint, összességében „Nem számíthatunk a globalizációból származó előnyök egyenlő eloszlására.”

A kizsigerelés határai

Milanović következetesen empirikus gazdaságkutató – inkább társadalomtörténész és szociológus, mint gazdaságteoretikus –, akinek háztartásfelvétel-elemzéseken alapuló munkásságából rengeteget tanulhatunk a globális életkörülmények változásairól. Könyve rendkívül fontos és érdekes olvasmány: kutatásait elsősorban az ösztönzi, hogy „megmutassa, hogyan változott meg a világ”, különösen a közelmúltban (1988 és 2011 között). Milanović azonban nemcsak a komplex tényezők és kesze-kusza hatásaik éles szemű kutatója, de korunk kritikusa is, aki a maga megalapozottságra törekvő, józan és szakszerű módján mindannyiunkat figyelmeztető előrejelzéseket is megfogalmaz. Szemben 1917 történelmi szituációjával, Milanović úgy gondolja, az egyenlőtlenségek mai szintjei középtávon nem fenyegetik a kapitalizmust. Két veszélyt mindazonáltal megnevez, bár ezek nem annyira a kapitalizmust, mint inkább a *demokráciát* veszélyeztetik. Az egyik a plutokrácia, a pénzuralom fenyegetése – itt az amerikai politikatudós, Larry Bartels (2008) *Unequal Democracy* című munkájára támaszkodik, amely az amerikai politikai rendszer foglyul ejtéséről szól a nagytőke, a legvagyonosabbak osztálya által.

A másik fő veszély, Milanović szerint, a nativizmus, a helyben születettek sovinizmusa. Trump győzelme előtt írva könyvét, Milanović ez utóbbit még Európához kötötte. Az Egyesült Államok legújabb kormánya szembeötlő példája e kettő (plutokrácia és nativizmus) együttállásának.

Milanović könyve egy sor fogalmi, elemzési, módszertani, politikai és társadalmi problémát felvet; számosat ezek közül már érintettünk is. Fogalmilag az egyik legtermékenyebb kérdés, amit Milanović munkája feltesz, a következő: vajon hol van az egyenlőtlenség (vagy a kizsákmányolás) legmagasabb, még fenntartható szintje? Ezt elméleti kérdésként megfogalmazva, azt válaszolhatjuk: talán nincs is ilyen határ. A kellő mértékben rendelkezésre álló szabad munka *nélkül* is fel lehetett építeni a Nagy Falat Kínában és piramisokat is tudtak építeni Gizában – mit sem aggódva azon, hogy a dolgozók túlélik-e a megfeszített munkát, egészen addig, amíg adott volt a lehetőség, hogy a kihullókat más rabszolgákkal pótolják. Milanović kérdése mindazonáltal mindenfajta egyenlőtlenség történetének legérzékenyebb pontjára tapint. Még akkor is, ha rövid történelmi folyamatok esetében ezt sokkal nehezebb megválaszolni, mint sugallja. Általánosságban azt mondanánk: minél gazdagabb egy társadalom, annál nagyobb egyenlőtlenséget bír el. Ahol a legnagyobb a gazdagság, ott annak morzsáiból még a legszegényebbek is túl tudnak élni. A modern világ leggazdagabb országai talán még a legnagyobb Gini-mutató mellett is működni tudnak – talán még egy 0,99-es Gini mutató mellett is. Egy korábbi munkájában Milanović és szerzőtársai a szakképzetlen munkások bérét vették alapul, hogy az élethez szükséges legalacsonyabb jövedelem becslése segítségével „kizsigerelési arányt” számolhassanak (ezt a marxisták kizsákmányolási arálynak neveznék). Ez nem más, mint az uralkodó osztály által elsajátított többlet aránya az adott ország teljes kibocsátásához viszonyítva, amiből a népesség megélhetéséhez szükséges érték ki van vonva. Néhány történelmi esetben – például a Mogul Birodalomban, Indiában 1750-ben, Mexikó elődjében, Új Spanyolországban 1790-ben, a francia Meghrebban 1870-ben, a brit Kenyában 1927-ben – az uralkodó elit kizsákmányolási aránya 100% körül, azaz a legfelső, még fenntartható szinten volt (Milanović 2011, 199). Ezek azok a történelmi pillanatok, amikor a gyarmati rendszerek szélsőségesen kizsigerelők és maximálisan nyereségesek voltak, amikor tehát a gyarmattartó anyaországok a legkövetkezetesebben megtiltották, hogy akár a legcsekélyebb hasznot is meghagyjanak vagy átadjanak a gyarmatosítottaknak.⁵ E számítások tétje nem elsősorban az, hogy

a kizsigerelést vajon minden egyes esetben egzakt módon tudták-e mérni és jól tudták-e becsülni. A munka igazi jelentősége abban van, hogy az effajta számítások a kortárs kapitalizmus egyenlőtlenségeinek természetét segítenek jobban megismerni. A hasznuk tehát elsősorban az, hogy segítségükkel kimutatható, hogy például az Egyesült Államok jövedelmi egyenlőtlenségének mai szintje nagyjából az 1688-ban Angliában tapasztaltakkal mutat azonos értéket. Míg azonban a mai USA-ban a kizsákmányolási arány egy kicsivel a lehetséges maximum 40%-a fölött van, addig a korabeli Angliában ez az akkor lehetséges maximum 60%-ánál is magasabb volt. E mérések és számítások tehát napjaink életkörülményeiről fogalmaznak meg fontos állításokat – egy olyan történeti pillanatban, amikor az amerikai népesség közel 15%-a kap élelmiszerjegyeket.

Felzárkózás

Mint láttuk, Milanović a jövedelmi egyenlőtlenség két mintázata között tett különbséget: elhatárolta az egyes országokon *belül* ható Kuznets-ciklusokat az országok *közötti* egyenlőtlen fejlődésből következő „felzárkózástól”. Lássuk, mennyiben hasznos ez a megkülönböztetés és mi a kettő viszonya egymáshoz? Nos, ami a Kuznets-feltevással értelmezett folyamatokat illeti, a történeti tapasztalatok szerint, arra „fogadni”, hogy az egyenlőtlenség előbb növekszik, majd csökken, sokkal óvatosabb és biztonságosabb előrejelzésnek tűnik, mint azt jósolni, hogy az egyenlőtlenség csak meghatározatlanul növekedni vagy csak meghatározatlanul csökkenni fog. A Kuznets-feltevést elfogadva sem tudjuk azonban elméletileg megfelelően megmagyarázni, hogy mindez miért történik így. Van esetleg ennek valamilyen felismerhető logikája, túl azon, hogy tőke és munka küzdelmének eredménye, vagyis az osztályharc kimenetele esetleges? A Kuznets-ciklusra alapozó magyarázatnak ugyanakkor mégiscsak megvan a maga haszna: az egyenlősítő tényezőkre tereli figyelmünket és keresésükre sarkall bennünket. Mint láttuk, Milanović ebből is két fajtát különböztet meg: egyfelől a „veszedelmes” tényezőket (a két világháború pusztítása gazdaságilag vitathatatlanul egyenlősítő hatással volt a résztvevő hatalmakra), másfelől pedig a „jótékony” tényezőket (a tőkét korlátozó egyenlősítő politikát, az oktatás terjesztését, a népesség várható életkorának meghosszabbodását, az alacsonyabban képzeteknek kedvező technológiai változásokat).

Milanović könyve nem kínál magyarázatot a nemzetek közötti konvergencia változó mintázataira – arra, hogy mitől emelkedik Kelet-Ázsia, miért stagnál régóta Latin Amerika, miért botladozik Afrika növekedése. Kína felemelkedésén kívül Milanović azt hangsúlyozza, hogy a mai helyzet még mindig inkább Franz Fanon világa (a hatalmas országok közötti egyenlőtlenséggel), mint Marxé (a gazdagok és szegények közötti hatalmas szakadékkal). Való igaz, a tőkés rendszer Marx által kínált empirikus elemzése a tizenkilencedik század eseménysorai és tapasztalatai által formált, következésképpen mai szemmel nézve számos tekintetben eltúlzott volt: tőke és munka gazdasági polarizációja a tőke uralma mellett, ami kétségtelenül Angliában és Franciaországban érte el csúcát az 1860-as években, *A tőke* első kötetének megjelenése idején (Piketty 2014). 1894-re, amikor *A tőke* harmadik kötete is megjelent, az országok közötti egyenlőtlenség elérte és meghaladta az országokon *belüli*, osztályalapú egyenlőtlenséget (van Zanden és mtsi. 2014). A társadalomtörténet azonban nem redukálható a gazdaságstatisztikára. Marx elmélete a munkásosztály önfelszabadításáról egyszerre jelezte előre és járult hozzá a folyamat-hoz: a munkásmozgalmak felemelkedéséhez, amelyet a kapitalista rendszer kizsákmányolása ösztönzött, és amely a nyugat-európai jóléti államokban öltött testet. A marxizmus forradalmi szárnyának tevékenysége nem merült ki az 1917-es októberi forradalomban; radikális reményt ébresztett szerte a világban, imperializmusellenes népi felkelések sorát ösztönözte, amelyekben gyakran a mozgósított osztályok szava döntött. E forradalmi szárny sokat tett azért – inkább társadalmi-politikai szervezéssel, mintsem pusztán gazdasági természetű harccal –, hogy csökkenhessenek a Milanović által „társégeknek” nevezett egyenlőtlenségek.

Módszertanilag, mint azt már fentebb is jeleztem, a globális egyenlőtlenségek bármilyen fajta vizsgálata hatalmas problémákat hordoz. Jó okunk van kételkedni azon adatok megbízhatóságában és összehasonlíthatóságában, amelyekre Milanović munkáját alapozza, ti. a háztartásokat alapul vevő adatfelvételekre, hiszen a különböző országok adatsorai némiképp mást és máshogyan mérnek. Sőt, 2010-ig még Kínán belül is eltérő módszertani megfontolások alapján vettek fel adatokat a városi és vidéki környezetben, mióta e kettőt 2013-ben összehangolták, még nem adtak közre új adatokat (Milanović 2016, 176). Noha Milanović és munkatársai tettek erőfeszítéseket arra, hogy a nagyon gazdagok mintán belüli fájó alulreprezentáltságát ellensúlyozzák, és arra is, hogy a vásárlóerő-

paritásban kiütköző különbségeket valahogyan kezeljék, nem tudták megnyugtatóan megoldani az abból a tényből fakadó problémát, hogy néhány háztartásfelvétel – különösen Európában és az amerikai kontinensen – *jövedelmet* mér, míg másutt – különösen Afrikában és Ázsiában – ugyane felvételek *fogyasztást* rögzítenek. A problémát általánosságban az okozza, hogy a fogyasztás a jövedelemnél sokkal egyenlőbbben oszlik el a társadalomban: a társadalomszerkezet felső régióiban ugyanis több a megtakarítás, az alsókban viszont több a hitel.⁶ A jövedelmet és a fogyasztást mérő felvételek e vegyítése így aztán kétségeket ébreszt a globális egyenlőtlenség Milanović által bemutatott mértéke iránt. A 2011-es helyzetet mutató 0,67-es Ginit 0,73–0,76-ra emelték, így számítva be az adatbázisban kellő arányban nem szereplő leggazdagabbak jövedelmeit (Milanović 2016, 119; Lakner–Milanović 2016, 217). Nem vitás tehát: Milanović és munkatársai hatalmas erőfeszítéseket tettek a világszintű egyenlőtlenségek mérésére és a módszertani problémák kezelésére. Noha a legtöbb esetben a lehető legjobb megoldást választották, összességében mégis maradtak kétségeim. Egyetlen példát említve: csak Dél-Afrikában találunk hat olyan várost, amiben a Gini-mutató értéke 0,70 és 0,75 között van. Nehéz elhinni, hogy a bolygó egészében nincs nagyobb egyenlőtlenség, mint egyetlen városban (vö. Anand–Segal 2008, 62, és UN Habitat 2017, 4. 2. keretes szöveg).

Milanović könyve azonban mégsem a globális egyenlőtlenség pontos mérése miatt fontos munka, hanem mintázatainak, jövőbeli trendjeinek és politikai következményeinek vizsgálata miatt. Milanović számos más gazdaságkutatótól eltérően nem ijed meg politikai pozíciók tiszta körvonalazásától sem. Az országokon belüli jövedelmi egyenlőtlenség csökkentését célzó lehetséges politikai intézkedések számbavételekor nem annyira a huszadik századi európai jóléti államokra, hanem inkább a kelet-ázsiai kapitalista modellre figyel. Amint a második Kuznets-ciklus is átfordul és az egyenlőtlenség újra csökkenni kezd – érvel Milanović –, azt valószínűleg az első ciklus átfordulását követő egyenlőtlenség-csökkenéstől *eltérő* tényezők fogják kiváltani. Valószínűleg nem a huszadik századi első ciklus „jótékony” hatásai – az oktatás, a szociális transzfereket rögzítő jóléti állam, az államosítás – hatnak majd, de vélhetően nem is a „káros” tényezők okozzák: a hiperinfláció és a háborúk okozta vagyontpusztulás. E helyett a vagyon és a termelőeszközök tulajdonlásának kiegyenlítettebb modellje csökkentheti majd az egyenlőtlenséget, vagyis egy olyan modell, ami inkább Dél-Koreát, Japánt, Tajvant

jellemzi. E változáshoz Milanović olyan politikai beavatkozásokat javasol, amely magában foglalja a magas örökösödési adót (Piketty javaslatának megfelelően), a nagyvállalatok megadóztatását, ami a dolgozók és munkások részesedését kívánja növelni, és ami – Hernando de Sotohoz hasonlóan – a szegények termelészköz-tulajdonának növelését célozza (Milanović 2016, 217–271).

Másodszor, Milanović határozottan a munkaerő-piaci vándorlás fokozása mellett érvel, ez is egyenlősíti ugyanis a jövedelem globális eloszlását. Jelenleg körülbelül 230 millió elvándorolt van a világban, s ez a világ népességének hozzávetőlegesen 3%-a. Milanović e mellett a Gallup felmérését idézi, ami szerint 700 millió ember – a világ népességének körülbelül 10%-a – hagyná el országát, ha tehetné. A globális egyenlősítés szószólójaként, Milanović élesen bírálja John Rawls „egyenlőség egy országban”- koncepcióját, de ugyanígy bírálja Kanada, Ausztrália és az Egyesült Királyság „diszkriminatív” bevándorlás-politikáját is, amely a szakképzett dolgozókat és munkásokat részesíti egyoldalú előnyben. Mint Milanović írja, e politikák a szegények világának további elszegényedését eredményezik, hiszen a szegényebb régiók legképzettebbjeit bátorítják hazájuk elhagyására. Milanović egyformán élesen bírálja a kettős mérce minden megnyilvánulását. Azon országok politikáit is, amelyekben bár a saját országukban jogegyenlőséget kínálnak minden bevándorlónak, a határaikon *kívül* élő dolgozók és munkások szorult helyzetével szemben már közönyösek. De Milanović bírálja azokat is, akik, mondjuk, tiltakoznak az Öböl-államokba érkező vendégmunkásokkal szemben embertelen bánásmóddal szemben, ugyanakkor némán tűrik, ahogy saját országuk ugyanolyan embertelenül bánjon másokkal. Milanović elítélően nyilatkozik az Öböl-országokban feltárt brutális munkakörülményekről, ugyanakkor megjegyzi: az ott szerezhető bérek magasabbak, mint amit a vendégmunkások másutt szerezhetnének – azaz, összességében csökkentik a globális egyenlőtlenséget. Az első lépés, amit a gazdag világ bevándorlás-korlátozásának eltörlése és a fogadó társadalmak neheztelésének csökkentése felé megtenni javasol, éppen az Öböl-államok vendégmunkások befogadására kidolgozott politikájának bevezetése lenne – természetesen jóval befogadóbb és barátságosabb formában, mint ahogyan az az Öböl-államokban működik. Ennek központi eleme, hogy az érkezők nem kapnának meg a befogadó társadalmak állampolgáraival minden tekintetben egyenlő jogokat és előnyöket. A kompromisszum ára tehát a teljes jogegyenlőség feladása lenne, amiért cserébe a fogadó társadalmak

is engedményt tennének: több bevándorlót és vendégmunkást engednének be (Milanović 2016, 147–174).

Az egyenlőtlenség többdimenziós voltának elhanyagolása

Milanović gazdag munkájának egyik fő korlátja, hogy – engedve a megszokásnak – kizárólag a gazdasági egyenlőtlenségre összpontosít. Márpedig a társadalmi egyenlőtlenségeket egyedül a jövedelmi egyenlőtlenségre – az emberek pénztárcájának vastagságára – korlátozni meglehetősen rövidlátó szemléletmód. Annak egyik oka, hogy a 2008-as pénzügyi válság után a közfelháborodás viszonylag korlátozott volt, és nem maradtak kellően kitartók a politikai erőfeszítések sem a pénzügyi rendszer megtámadására, gyanúm szerint, az volt, hogy – a pénzügyi válság nyomán az egyenlőtlenségről felélénkülő szakmai és közbeszéd kiterjedtsége ellenére – a vita főárama *kizárólag* a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségekre összpontosított. Pedig a gazdagság egy sor érzelmi reakciót előhív: nem pusztán igazságtalanság-érzetet, de sértettséget, elragadtatottságot, irigységet, csodálatot – és egyúttal a luxus, a csillogás, a siker bálványai is megjelennek a szemünk előtt. Az egyenlőtlenséget sem csak absztrakt számokként kellene megragadnunk, hanem tapasztalatként, érzelmekkel telített élményként; ennek jelentése sokrétűbb, gazdagabb, hiszen ez testi jóllétet (az életesélyek egyenlőségét), személyes autonómiát (egzisztenciális egyenlőséget) is jelent (különös tekintettel a rasszalapú, a nemzeti-etnikai és a családi-nemi struktúrákra), és persze gazdasági erőforrásokat is. A közbeszéd mindeddig nem volt képes arra, hogy az egyenlőtlenséget ilyen többdimenziós jelenségként fogja fel – még a baloldali közbeszéd sem. Lássunk egy példát: néhány tudóson és kutatón kívül, akik sokszor túlságosan is speciális tudományos területeken dolgoznak ahhoz, hogy végiggondolják eredményeik tágabb következményeit, alig bárki vette észre, hogy a kapitalizmus visszaállítása az egykori Szovjetunió területén több halálos áldozatot követelt, mint az iraki és a szíriai háború együttvéve. 1990 és 1995 között az addigi halálozási trendnél csak Oroszországban 1,9 millióval többen haltak meg; a kilencvenes években az egykori Szovjetunió területén ugyanez a szám 4 millió volt.⁷ Miközben a szegény, volt-szovjet állampolgárok *tömegesen* haltak meg, az egyetemet végzett oroszok várható élettartama nőni kezdett (Murphy és munkatársai 2006).

A várható élettartam egyenlőtlensége a legtöbb gazdag országban növekszik. E trend legnagyobb részben a jómódúak hosszabb életének köszönhető, miközben a hátrányos helyzetűek mutatói stagnálnak. Az Egyesült Államokban a legfeljebb középiskolai végzettséggel rendelkező fehér férfiak és nők várható élettartama már kevesebbel növekszik, sőt, a fehér nők mutatói 1990 után öt évig még romlottak is. 2015-ben aztán az Egyesült Államokban várható átlagos élettartam növekedése megállt.⁸ Mindeközben az epigenetika és a gyermekfejlődés terén jelenleg is folyó kutatások meggyőzően állítják, hogy a magzati és a születés utáni társadalmi környezet jelentősen meghatározza a gyermek iskolába lépéséig tartó, majd – immár közvetetten – az azt követő életútját. Mindez teljesen nyilvánvaló veszi, hogy az emberek egyenlőtlen feltételek közé születnek, és hogy az egyenlőtlenségek különböző oldalai felerősítik egymás hatásait az életút során (lásd Therborn 2015). Érdekes módon a genetika, a fejlődéslelektan és a szociológia élenjáró kutatásainak e belátásai mára a gazdaságtudomány büszke és önhitt mezőjének egyik sarkába is bejutottak. Ennek egyik kulcsfigurája a chicagói gazdaságtudós, James Heckman volt, akit a sokféleség és a heterogenitás mikro-ökonometriája terén végzett munkájáért Nobel-díjjal is kitüntettek (lásd Cunha–Heckman 2019; Heckman–Mosso 2014).

Az egzisztenciális egyenlőtlenség a hetvenes évek óta jelentős sérüléseket szenvedett, a faji és nemi elnyomás struktúrái gyengültek: a *jogilag intézményesített* rasszizmus elbukott az Egyesült Államok déli részétől kezdve Dél-Afrika apartheid rendszerén át Ausztrália fehérek lakta részeiig; a *jogilag intézményesített* patriarchátusnak számos országban ugyanígy befellegzett. Ennek ellenére az is nyilvánvalóvá vált, hogy az egzisztenciális egyenlőtlenség sikeresen privatizálható és deregulálható, azaz egyenlőség-ellenes egyének és csoportok kezdeményezésére átmenthető és a gyakorlatban tartható. Drámai módon megvilágította ezt, ahogyan amerikai rendőrök sorra lőttek le fekete amerikaiakat. Ta-Nehisi Coates szavaival: „A rasszizmus zsigeri tapasztalat. Átló agyakat, leblokkol légijáratokat, szétszakít izmokat, kitép a helyükről emberi szerveket, összetör csontokat, kiver fogakat.” (Coates 2015, 10) Milanović a gazdaságtudósok azon széles társaságába tartozik, akik egyként elhanyagolják az életút jelentőségét és az egzisztenciális problémákat. Bizonyos értelemben azon marxisták örököse, akik – mint azt Sartre írta 1960-ban – „csak felnőttekben gondolkodnak: olvasva őket, azt gondolhatnánk, mindannyian annyira évesen születünk, ahány évesen első bérünket megkapjuk.” (Sartre

1960, 47) Minden egyes, Fanont nagyrabecsüléséről biztosító szava ellenére, Milanović teljesen botfűlűnek tűnik olyan egzisztenciális problémák iránt, mint amilyen a rasszizmus. Fanon *Peau Noire, Masques Blancs (Fekete bőr, fehér maszkok)* című könyve egy Aimé Césaire írásából, a „Discours sur le colonialisme”-ből vett idézettel kezdődik a rasszalapú egyenlőtlenség erőteljes képével: „Emberek millióiról beszélek, akiket szakszerű ügyességgel oltottak be félelemmel, kisebbségi komplexusokkal, rettegéssel, szolgálalkúsággal, kétségbeeséssel és megalázással.” (Césaire 1950, idézi Fanon 1952)

Könyve zárófejezetében Milanović felteszi a kérdést: vajon az atlanti világ miért volt sikeresebb a nők és férfiak, feketék és fehérek, homo- és heteroszexuálisok közötti jogilag is intézményesített egyenlőtlenségek leépítésében, mint amilyen a jövedelmi egyenlőtlenségek leküzdésében volt? A helyett azonban, hogy e kérdést megválaszolná, továbblép egy másik kérdéshez: miért járunk rossz úton, ha „kizárólag” a „horizontális egyenlőtlenségre” összpontosítunk? (Jegyezzük itt meg: a „horizontális egyenlőtlenség”, ha ezen a rasszizmust és a patriarchátust is értjük, meglehetősen különös fogalom, hiszen a rasszizmus és a patriarchátus lényege éppen a *felsőbb- és alsóbbrendűség vertikálisan felfogott viszonylatában* van.) Az érvek, amikkel Milanović az egzisztenciális egyenlőtlenséget félretolja, feministák és megkülönböztetéssel küzdő kisebbségi csoportok számára kellően ismerősek már. Mindig valahogy így hangzanak: a „csoportokon” alapuló politika hangsúlyozása megosztó; e megközelítésmód nem nevezi meg a szexista és rasszista kizsákmányolás gazdasági alapját; e felfogás ráadásul ahelyett, hogy az „értelmes változásra” összpontosítana, érintetlenül hagyja a tőkés osztály privilégiumainak rendszerét. A „horizontálisnak” nevezett egyenlőtlenségek kérdésének félretolása miatt a fontosabb és bonyolultabb kérdések így fel sem merülhetnek: az egyenlőtlenség különböző formái hogyan hatnak egymásra? Erősítik vagy gyengítik egymás hatásait?

Egy másik írásomban (Therborn 2013) azzal érveltem, hogy miközben az egyenlőtlenség e három oldala kombinálódik és kölcsönösen formálja egymást, nem vezethetők vissza egymásra. Mindnek megvan a maga dinamikája, és nem mindig azonos irányba változnak. A modern korban az egyenlőtlenség e három oldalának (az életesélyek terén megjelenő, az egzisztenciális, valamint a gazdasági erőforrások egyenlőtlenségének) formálódása egyenetlen, viszonyuk nem-lineáris. Ami az elsőt (az életesélyek egyenlőtlenségét) illeti: a várható élettartam és a gyermekhalandóság globális egyenlőtlen-

ségei 1800-tól 1950-ig nőttek, ahogyan a nyugat életkörülményei elrugaszkodtak a világ többi részétől. Az 1950 és 1990 közötti négy évtizedben az egyenlőtlenség csökkent – ennek fő okai a dekolonizáció, a védőoltások elterjedése és a malária visszaszorulása volt. Az AIDS-járvány Afrikában és a halálozások gyorsan felfutó száma a korábbi Szovjetunió területén növelte a szakadékot, ami jelenleg újra szűkül. Az életesélyek egyenlőtlenségének mérései szerint, ma a fejlett kapitalista társadalmakban is romlik a helyzet: miközben a gazdagok várható élettartalma hihetetlenül hosszúvá nyúlt, a munkásosztályé már csak lassan javul, a legszegényebbeké pedig rohamosan romlik. Lássuk a másodikat (az egzisztenciális egyenlőtlenségeket)! A globális rasszalapú, etnikai-nemzeti egyenlőtlenség 1900 körül, Jim Crow és a gyarmati rendszerek legélesebb időszakában érte el a csúcst, a legrettenetesebb népirtásokra azonban 1942 és 1945, valamint 1994 és 1995 között került sor. Az egzisztenciális egyenlőségért maguk a negatívan érintettek tettek a legtöbbet, az ügy elsősorban az ő erejüktől és küzdelmeiktől függ. A mérleg pozitív serpenyőjébe a dekolonizációval szembeni küzdelem, a polgárjogi mozgalom és az kerül, hogy véget vetettek az apartheidnek. A másikon a bevándorlás-ellenesség és az iszlamofóbia van. A nők autonómiája a legtöbb OECD-országban jelentősen nőtt, és bizonyos mértékben ugyanez a helyzet Latin-Amerikában is. A patriarchális tekintély azonban erős maradt Afrika nagy részében, Dél-Ázsiában, Kína hátsó részében és a Közép-Keleten is (Therborn 2013). Az egyenlőtlenségek ezen oldalai összefonódnak a jövedelemegyenlőtlenség Milanović által feltárt mintázataival, hol erősítve egymás hatását, hol szétágazva egymástól.

Négy olyan mechanizmust tudunk megkülönböztetni, amelyek az egyenlőtlenségek társadalmi újratermelését okozzák: az *elhatárolódást* (azaz a kedvezmények tőkésítését), a *közvetlen kizsákmányolást*, az *intézményes hierarchizálást* és a *kizárást*. Ezek az egyenlőségért folytatott küzdelem ellenállási stratégiáinak szélesebb palettáját nyújtják, mint amiket Milanović forgat a fejében. Az elhatárolódás elleni stratégia a megerősítő cselekvés, a pozitív diszkrimináció és a kompenzáció. A kizsákmányolás ellen az újraelosztás, az államosítás, a kisajátítás segíthet. A hierarchizálás elleni megfelelő stratégia a demokratizálás és a bomlasztás az alávetettek ellenálló erejével. A kizárás ellenszere a bevonás, a diszkrimináció-ellenes törvények és a vándorlás (Therborn 2013, 54–67).

Branko Milanović mára a globális gazdasági egyenlőtlenség töredezett tájképének legjobb ismerőjévé vált: e téren ő ma a legfőbb

támaszunk. Sartre-nak mégis igaza volt: a világ helyzete és benne az emberi élet ugyanúgy nem egyszerűsíthető felnőtt emberek fizetési bevételeinek és kiadásainak könyvelésére, ahogyan a világ és az emberiség ellen elkövetett bűnök sem csak pénzben mérhetők.

Jegyzetek

- ¹ Az egyenlőtlenség talán legbefolyásosabb kritikusrává az amerikai Joseph Stiglitz vált 2011-es *Vanity Fair* című cikkével: „Egy százalék az egy százalék által, az egy százalékért” (‘Of the 1%, by the 1%, for the 1%). Fő munkáira e tanulmányban nem térünk ki. A legfontosabb egyenlőtlenségkutatást, amit kortárs amerikai gazdaságkutatóknak köszönhetünk, James Heckman végezte Chicagóban – erre később még visszatérünk.
- ² Mondanunk sem kell, hogy az itt felmerülő módszertani problémák hatalmasak. A háztartásokra vonatkozó vizsgálatok országonként és régióinként mind megközelítésmódjukban, mind megbízhatóságukban rendkívül különbözők lehetnek. Európában és az amerikai kontinensen jellemzően a jövedelmet mérik, Afrikában és Ázsiában többnyire a fogyasztást. Rendkívül vitatható a különféle pénznemek átváltási arányainak megállapítása és a vásárlóerő-paritás alapú számítás is (azaz hogy adott pénzből ténylegesen mi és mennyi vásárolható). A nagyon gazdagok alighanem alulreprezentáltak az adatbázisban, hiszen mind a jövedelmek, illetve a fogyasztás letagadása, mind a válaszmegtadadás valószínűbb a köreikben. Az egyenlőtlenség mérésére szolgáló Gini-együtthatók nagymértékben attól függenek, hogy az egyenlőtlenség mérésének milyen szemléletét alkalmazzák a kutatók. Lássuk ezt India példáján! Egy *fogyasztási adatokon* alapuló 2008-as vizsgálat 0,33-as Ginit mutatott ki, miközben egy jövedelmi adatokon alapuló 2005-ös emberi fejlettséget vizsgáló kutatás (*Human Development Survey*) ugyancsak India egyenlőtlenségét 0,52-es Ginivel írta le.
- ³ Pikettyvel szemben, Milanović Hobsonra, Leninre, Luxemburgra és – közvetett módon – Niall Fergusonra hivatkozva, amellel érvel, hogy 1914 pusztítását nem „külsődleges” tényező, hanem a versengő birodalmi terjeszkedés nyomása okozta, amit viszont az elégtelen otthoni kereslet ösztönzött. Azok az erők, amelyek „a világ gazdag részének egyenlőtlenségét lejtmenetre állították az 1914-et követő hetven évben”, kiegészültek egy további tényezővel is: „a korábban fenntarthatatlanul magas egyenlőtlenség”-gel (Milanović 2016, 94–96).
- ⁴ Simon Kuznets (1901–1985): jómódú zsidó családba született (a ma Fehéroroszország területén lévő) Pinszkben. A Harkovi Közgazdaságtudományi Egyetemen és Kereskedelmi Intézetben tanult a Schumpeter és Kondratyev munkáit tanulmányozva, majd 1922-ben az Egyesült Államokba emigrált, ahol a neves amerikai közgazdász, Wesley Clair Mitchell-nél tanult. A 30-as években Mitchell-lel az NBER-ben dolgozott (*The National Bureau of Economic Research*, az Egyesült Államok Nemzeti Gazdaságkutató Intézete). Az Egyesült Államok GNP-számításán dolgozott vezető kutatóként, majd egy sor, a hidegháborúban szövetséges állam nemzetijövedelem-számításának kialakításában segédkezett, Dél-Koreától Tajvanon át Izraelig. A gazdasági növekedés és a jövedelmi egyenlőtlenség viszonyának alakulására vonatkozó „feltevését” először 1955-ben terjesztette elő az Amerikai

Közgazdaságtudományi Társaság (*American Economic Association*) elnökeként (Kuznets 1955). Felhívta ugyanakkor a figyelmet, hogy a fejletlen és alulfejlett országok iparosítása – a láthatóan sokkal egyenlőtlenebb kezdőpontok miatt – sokkal traumatikusabb és egyenlőtlenebb lehet, mint arra a Nyugat tapasztalatai alapján következtethetnénk.

- ⁵ Az e számítások mögötti képletek ennél összetettebbek, a kiszigerelési arány két Gini-mutató viszonyából képződik: az egyik a Gini kiszámított, a másik pedig a maximálisan lehetséges szintje, amit a megélhetéshez minimálisan szükséges érték, a gazdaság mérete és a teljes népességszám alapján határoztak meg. A szerzőknek az elemzés minden lépése során előfeltevések egész sorára kellett építeniük számításait, amelyeket bár a legjobb tudásuk szerint határoztak meg, azok nem feltétlenül pontosak, helytállóak. A számítások eredménye olykor a kiszigerelési arány maximálisan lehetséges 200%-a (Mogul Birodalom, India) vagy 360%-a (Kongó) lett. Milanović és szerzőtársai a számítások részleteit külön anyagban tették közzé (Milanović–Lindert–Williamson 2007).
- ⁶ A Milanović által használt 2009-es *fogyasztásalapú* indiai felvétel Ginivel mérve 0,33-as egyenlőtlenséget mutatott, miközben a szintén Indiára vonatkozó 2005-ös Emberi Fejlettségi Felvétel (*Human Development Survey*) *jövedelemalapú* Ginije 0,52 volt. (Vesd össze: Lakner–Milanović 2016, 212, és Vanneman–Dubey 2013, 439–458.)
- ⁷ Shkolnikov–Cornia 2000, 256; Marmot 2004, 196. Az ábrák a halálozás korábbi évekhez képest megállapított tisztított többletét mutatják (tisztított, amennyiben ebből a népesség öregedésének tisztán demográfiai hatását már előzőleg kivonták).
- ⁸ Olshansky és mtsi. 2012: A várható élettartam 2015-ös adatai az Egyesült Államok Nemzeti Egészségstatisztikai Központjából (*National Centre for Health Statistics*) származnak.

Irodalom

- Anand, Sudhir – Segal, Paul 2008: What Do We Know about Global Income Inequality? *Journal of Economic Literature*, 46 (1).
- Bartels, Larry M. 2008: *Unequal Democracy. The Political Economy of the New Gilded Age*. Princeton, Princeton University Press.
- Césaire, Aimé 1950: *Discours sur le colonialisme*. Párizs, Présence africaine.
- Coates, Ta-Nehisi 2015: *Between the World and Me*. New York, Spiegel & Grau.
- Cunha, Flavio – Heckman, James 2009: The Economics and Psychology of Inequality and Human Development. *Journal of the European Economic Association*, 7 (2–3).
- Fanon, Frantz 1952: *Peau noire, masques blancs*. Párizs, Seuil.
- Heckman, James – Mosso, Stefano 2014: The Economics of Human Development and Social Mobility. *Annual Review of Economics*, 6.
- Kuznets, Simon 1955: Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, 45 (1), 1–28.
- Lakner, Christoph – Milanović, Branko 2016: Global Income Distribution. From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession. *World Bank Economic Review*, 30 (2).
- Maddison, Angus 2007: *Contours of the World Economy, 1–2030 AD. Essays in Macroeconomic History*. Oxford, Oxford University Press.

- Marmot, Michael 2004: *The Status Syndrome. How Social Standing Affects our Health and Longevity*. New York, Macmillan.
- Milanović, Branko 1998: *Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy*. Washington, DC, World Bank.
- Milanović, Branko 2005: *Worlds Apart. Measuring International and Global Inequality*. Princeton, Princeton University Press, 2005.
- Milanović, Branko – Lindert, Peter – Williamson, Jeffrey 2007: *Measuring Ancient Inequality. NBER Working Paper 13550*, 2007. október.
- Milanović, Branko 2011: *The Haves and the Have Nots. A Brief and Idiosyncratic History of Global Inequality*. New York, Basic Books.
- Milanović, Branko 2016: *Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Murphy, Michael – Bobak, Martin – Nicholson, Amanda – Rose, Richard – Marmot, Michael 2006: The Widening Gap in Mortality by Educational Level in the Russian Federation, 1980–2001. *American Journal of Public Health*, 96 (7).
- Olshansky, Stuart Jay – Antonucci, Toni – Berkman, Lisa – Binstock, Robert H. – Boersch-Supan, Axel – Cacioppo, John T. – Carnes, Bruce A. – Carstensen, Laura L. – Fried, Linda P. – Goldman, Dana P. – Jackson, James – Kohli, Martin – Rother, John – Zheng, Yuhui – Rowe, John 2012: Difference in Life Expectancy Due to Race and Educational Differences Are Widening, and Many May Not Catch Up. *Health Affairs*, 31 (8).
- Piketty, Thomas 2014: *A tőke a 21. században*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2015.
- Sartre, Jean-Paul 1960: *Critique de la raison dialectique*. Párizs, Gallimard.
- Scheidel, Walter 2017: *The Great Leveler. Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton, Princeton University Press.
- Sen, Amartya 1992: *Inequality Reexamined*. Cambridge, MA, Oxford University Press.
- Shkolnikov, Vladimir – Cornia, Giovanni Andrea 2000: Population Crisis and Rising Mortality in Transitional Russia. in Cornia Giovanni Andrea – Panicià, Renato (szerk.): *The Mortality Crisis in Transitional Economies*. Oxford, Oxford University Press.
- Therborn, Göran 2013: *The Killing Fields of Inequality*. Cambridge, Polity Press.
- Therborn, Göran 2015: Life-Curves of Inequality. *Korean Journal of Sociology*, 49 (6).
- UNDP 2015: *Human Development Report 2015*. New York, UNDP.
- UN Habitat 2016: *State of the World's Cities 2016*. (<http://wcr.unhabitat.org>)
- Vanneman, Reeve – Dubey, Amaresh 2013: Horizontal and Vertical Inequalities in India. In Gornick, Janet – Jäntti, Markus (szerk.): *Income Inequality. Economic Disparities and the Middle Class in Affluent Countries*. Stanford, Stanford University Press, 2013.
- van Zanden, Jan Luiten – Baten, Joerg – Foldvari, Peter – van Leeuwen, Bas 2014: The Changing Shape of Global Inequality 1820–2000. Exploring a New Dataset. *Review of Income and Wealth*, 60 (2).

(Fordította: Éber Márk Áron)

Eredeti megjelenés: *New Left Review*, 103, 2017. január–február.